

Vladimir NIKITOVIĆ*

ZNAČAJ POLITIČKOG ODGOVORA ZA DEMOGRAFSKU BUDUĆNOST: PRIMER MIGRACIONE TRANZICIJE NA PROSTORU BIVŠE JUGOSLAVIJE

Sažetak: Još od raspada federalne države region bivše Jugoslavije se suočava sa smanjenjem svoje populacije zbog nedovoljnog nivoa rađanja i emigracionog bilansa. Nedavni iznenadni priliv azilanata iz Zapadne Azije i Severne Afrike otvorio je pitanje budućih migracija u regionu. Polazeći od koncepta migracionog ciklusa, koji podrazumeva tranziciju ka neto imigraciji u uslovima niskog fertiliteta, što je u ovom radu operacionalizovano pretpostavkom da bi se sve države nastale raspadom Jugoslavije pridružile EU najkasnije do 2035, raspravljali smo o tome da li je prelazak na fazu neto imigracije moguć u čitavom regionu do sredine veka i kakvi mogu biti efekti pretpostavljenih međunarodnih migracionih obrazaca na buduće demografske promene u regionu. U tu svrhu, izveli smo simulacije demografske budućnosti pomoću modela koji je Populacioni odsek pri UN koristio u aktuelnoj reviziji projekcija svetske populacije. Time je ispunjen uslov metodološke konzistentnosti prilikom komparacije projektovanih populacija u regionu. Ispostavilo se da će tranzicija ka stabilnoj neto imigraciji sve više dobiti na značaju tokom narednih decenija s obzirom na očekivani negativni demografski momentum u regionu, koji će pogoditi čak i stanovništvo Kosova, kao najmlađe u Evropi. Zbog toga bi smanjenje neto emigracije kratkoročno, a migraciona tranzicija dugoročno, trebalo da budu neizostavni ciljevi populacione politike u celom regionu.

Ključne reči: *migraciona tranzicija, bivša Jugoslavija, demografska budućnost, populaciona politika*

Kada su u pitanju demografske teme koje poslednjih četvrt veka dominiraju naučnim raspravama i literaturom na jeziku koji razume stanovništvo na prostoru bivše Jugoslavije, a naročito u javnom diskursu, stiče se utisak da u našim društvima još uvek nije razvijena svest o izmenjenoj percepciji i tumačenju uloge i značaja demografskih činilaca u svetu koji nas okružuje. Najfrekventniji

---

* Dr Vladimir Nikitović, Institut društvenih nauka — Centar za demografska istraživanja, Beograd

termini koji se pominju su: demografska kriza, odumiranje naselja, emigracija, odliv mozgova, ali i oni dramatičniji poput demografskog sunovrata, devastacije, nestanka ili kolapsa. Ovakva terminologija nije neuobičajena ni u zemljama u našem okruženju, koje su pripadale tzv. Istočnom bloku. No, u distribuciji populacione dinamike po kontinentima, Evropi u 21. veku pripada minorna uloga, ali upravo u takvoj projekciji leži i dobar deo odgovora na osobenosti nove demografske epohe, odnosno na suštinsku razliku između predinformatičkog doba i globalizacijskog konteksta razvoja svetske populacije. Iako je brojnost jedne populacije i dalje bitno demografsko obeležje, Evropa, a kao prethodnica njene populaciono male države na severu i severozapadu, predstavlja paradigmu ove transformacije koja je uzela maha u poslednje dve decenije.

Niske reproduktivne norme, demografsko starenje i imigracija postali su glavna makro demografska obeležja evropskog stanovništva, pri čemu imigracija još uvek nije u potpunosti postala odlika većine bivših komunističkih država. Kao rezultat, etno-kulturološka matrica „stare” Evrope se intenzivno menja, mobilnost postaje jedno od primarnih obeležja stanovništva, a ulaganje u ljudski kapital, te „aktivno starenje” odgovori na smanjenje populacija odnosno produženje životnog veka. U odnosu na demografiju 20. veka, umesto pokazatelja populacionog rasta, u prvi plan su izbili kompleksni indikatori koji ocenjuju kvalitativne potencijale populacije, što potvrđuje promenu težišta ključnih populacionih izazova u savremenim društvima.

Socijalistička Jugoslavija (1945–1991) bila je poznata kao država sa divergentnim demografskim trendovima, posmatrano na nivou njene administrativno-teritorijalne organizacije (republike i pokrajine), prevashodno zbog diferencijalnog prirodnog priraštaja stanovništva (Josipović 2016; Nikitović et al. 2016). Četvrt veka nakon raspada te države očito je da demografski trendovi u regionu bivše Jugoslavije konvergiraju, barem kad je reč o prirodnim komponentama demografskog razvoja. Taj proces se generalno tumači u kontekstu dobro poznate teorije demografske tranzicije. S druge strane, spoljna migracija u regionu je doživela znatno složenije promene nakon 1991. Nakon intenzivnog prerazmeštaja autohtone populacije, unutar i izvan regiona, izazvanog ratovima 1990-ih (Nikitović, Lukić 2010), čitav region (izuzev Slovenije) se početkom ovog veka prepoznaje kao emigracioni (Fassmann et al. 2014). Nekadašnja subregija visokog fertiliteta, uključujući Kosovo kao ekstrem u evropskim okvirima, više ne postoji. Štaviše, region bivše Jugoslavije je među prvima u Evropi doživeo smanjenje stanovništva (UN 2015) prevashodno zbog dugog perioda fertiliteta nižeg od nivoa potrebnog za zamenu generacija u njegovim najnaseljenijim delovima, potpomognutog emigracijom koja se nedavno proširila na veći deo regiona. Povrh svega, ovom prostoru nedostaje privlačnost za dugoročnu imigraciju iz trećih zemalja.

Nedavno je procenjeno da je region (izuzev Slovenije) u periodu 1990–2015. izgubio oko 4 miliona žitelja, ne uključujući oko milion nekadašnjih gastarbajtera (Josipović 2016). Dugoročno posmatrano, reproduktivni režim jedne populacije osnovna je determinanta njenih demografskih obeležja. Iako u literaturi ne postoji jasan konsenzus o teoriji koja bi dala objašnjenje o budućem kretanju fertiliteta u niskofertilitetnim državama (Lutz et al. 2006), istraživači se, stiče se utisak, pozicioniraju u odnosu na dva generalno suprotstavljena gledišta od kojih nijedno još uvek nema dovoljno empirijski zasnovanih kontraargumenta kojima bi čvrsto odbranilo svoje hipoteze. Smatra se da utemeljivači teorije demografske tranzicije nisu prvobitno na umu imali implikacije u sferi populacione politike već njenu naučnu vrednost (Kirk 1996) u smislu prognostičkog kapaciteta i vodilje za društvene promene (Szreter 1993). Navodi se, čak, zloupotreba demografije u smislu služenja interesima međunarodnih programa za planiranje porodice, te da su demografi sve više privučeni odlukom da njihov zadatak nije samo da interpretiraju svet, već i da ga menjaju (Demeny 1988: 455). Štaviše, kritičari ambivalentnosti tumačenja i upotrebe ove teorije smatraju da je u pitanju arhetipski konstrukt za simultano određivanje i opravdavanje pravca koji aktivna politika treba da sledi (Szreter 1993: 689).

Populacioni odsek UN, kao jedna od najrelevantnijih demografskih agencija u svetskim okvirima, očito sledi koncept u osnovi ove teorije po planu kome će svetska populacija dostići novu ravnotežu između rađanja i smrtnosti (UN 2015). Takav pristup implicira da populacije koju su se među prvima suočile sa niskim fertilitetom, te populacionim starenjem, poput stanovništva u regionu bivše Jugoslavije, ne moraju nužno preduzimati akcije u sferi populacione politike, barem ne one u tradicionalnom smislu. Drugim rečima, podrazumeva se da bi ova društva sve više trebalo da cene ulaganje u ljudski kapital, a ne u samu brojnost populacije, za razliku od ranijih vremena, te da, iako bi buduće generacije mogle biti upola manje od sadašnjih, to ne mora nužno biti negativna implikacija, naprotiv. Stoga bi preporuka pre išla ka javnim politikama koje stimulišu podizanje kvaliteta i nivoa obrazovanja mladih, a ne ka klasičnom pronatalitetnom pristupu ili, šire, ka politikama u oblasti podrške porodici (Van de Kaa 2006: 208–9). Ipak, vrlo je raširena bojazan da bez što prometnije akcije donosilaca odluka, društva suočena sa dugotrajnom periodskom SUF ispod 1,5 upadaju u „zamku niskog fertiliteta” iz koje nema izlaza (Lutz et al. 2006), odnosno postoji dugoročna opasnost za njihov demografski opstanak. Ovaj pristup zahteva urgentne i odlučne mere u zemljama jako niskog fertiliteta (McDonald 2006), kao što je region bivše Jugoslavije, jer ne podrazumeva da su trendovi fertiliteta postepeni i reverzibilni kako ih opisuje demografska tranzicija, kao linearna, pre svega, klasifikaciona, evolucionarna

shema (Szreter 1993), što je uglavnom slučaj u konvencionalnim projekcijama agencija poput Eurostata, UN i nacionalnih statističkih zavoda, koje donosi oci odluka tipično konsultuju u svojim strategijama.

Od naročito značaja za temu ovog rada je da najskoriji iznenadni egzodus tražilaca azila iz Zapadne Azije i Severne Afrike, čiju konačnu željenu destinaciju predstavljaju tzv. stare zemlje odnosno osnivači EU, ima svoju tranzicionu rutu upravo kroz region bivše Jugoslavije. Ova tzv. Zapadnobalkanska ruta došla je kao veliko iznenađenje za najveći deo javnosti, ali i zvaničnika, imajući u vidu da imigraciono pitanje, u najboljem slučaju, nije prepoznato ni u javnom diskursu, ni u odgovarajućoj zakonskoj regulativi gotovo u celom regionu (Rašević et al. 2014; Župarić-Iljić 2013). Shodno tome, ova pojava direktno je otvorila pitanje buduće migracije u regionu u uslovima niskog fertiliteta autohtonog stanovništva, odnosno demografskih „viškova” u politički nestabilnim društvima porekla imigranata. Imajući u vidu strateški cilj ekonomskog oporavka čitavog regiona, kroz proces priključenja EU, nije nemoguće da upravo ovaj prostor bude intenzivno useljenički, u skladu sa dubinski imigrantskim konceptom EU koji vuče korene iz kolonijalnog doba (Demeny 2003), što bi značajno promenilo postojeće predstave o demografskoj budućnosti regiona bivše Jugoslavije. Svakako, na tom putu postoje brojne prepreke, barem na relativno kraći rok (u narednih par decenija), a čini se da su najveće one koje se odnose na spremnost lokalnog stanovništva na priliv imigranata, naročito onih koji se značajno razlikuju etnički, rasno i/ili kulturološki.

S obzirom na mnogo veću neizvesnost obrazaca buduće migracije u poređenju sa trendovima fertiliteta i mortaliteta, čini se razložnim razmotriti dugoročnu perspektivu migracionog uticaja na demografski razvoj regiona. Smisao jedne ovakve analize može se tumačiti slično ulozi scenarija hipotetičkog fertiliteta (trenutno dostizanje nivoa proste reprodukcije) odnosno mortaliteta (konstantne stope) — ispitujući limite demografskog razvoja iz aktuelne perspektive, pokušavamo da ostvarimo dva cilja istovremeno: da ocenimo koji su to realistični budući okviri i da upozorimo donosiocima odluka o mogućim demografskim implikacijama eventualne tranzicije regiona ka neto imigraciji.

Teorijsko-metodološki okvir hipoteza o budućem demografskom razvoju

Značaj političkog odgovora za demografsku budućnost populacija koje žive na prostoru bivših republika i pokrajina SFRJ diskutovao se na osnovu rezultata nedavno objavljenih projekcija do sredine veka sa ekstenzijom do 2100.

godine (detaljnije u: Nikitović 2016). Ovi dugoročni izgledi postavljeni su na dva teorijsko-metodološka koncepta. Prvi je posttranzicioni oporavak stope ukupnog fertiliteta (SUF), koji je Populacioni odsek UN u svojoj aktuелnoj reviziji *Izgleda svetske populacije* izgradio na homeostatičkom okviru teorije demografske tranzicije, prema kojem SUF u regionu bivše Jugoslavije, kao i u ostatku JI Evrope, ni do kraja veka, ne bi dostigla nivo potreban za zamenu generacija (UN 2015). Drugi teorijski koncept — model migracionog ciklusa (Fassmann, Reeger, 2012), u osnovi duboko empirijski, osim što se logično dopunjuje sa prvim, od suštinskog je značaja za ideju ovog rada budući da podrazumeva da će se ceo evropski kontinent u narednim decenijama preobraziti u imigracioni. U tom smislu, realizacija ovog koncepta praktično predstavlja sagledavanje političkog upliva u demografsku budućnost, imajući u vidu da migraciona tranzicija podrazumeva socioekonomsku transformaciju društva, koja je u ovoj projekciji operacionalizovana kroz ocenu demografskih efekata pristupanja celog regiona u EU, kao ključnog političko-ekonomskog okidača migracione tranzicije.

Fertilitet

Zvanične projekcije nacionalnih statističkih zavoda (NSZ) tipično se ispostavljaju suviše optimističnim kada je u pitanju prognoza SUF praktično u svim poznatim primerima u svetskim okvirima. U projekcijama koje se odnose na populaciju u regionu bivše Jugoslavije ova svojevrsna „prognostička inercija” ogleda se, poslednjih decenija, u nerealno optimističnim pretpostavkama buduće SUF od strane NSZ, a odatle u precenjivanju ukupnog broja stanovnika (Nikitović 2016). S druge strane, aktuелne projekcije Eurostata, *Europop 2013*, vrlo jasnu ukazuju da se dostizanje nivoa SUF potrebnog za „zamenu generacija” ne smatra nimalo verovatnom alternativom čak i u zemljama koje beleže povoljnije stope rađanja. Može se pretpostaviti da su autori *Europop 2013*, osim uvažavanja empirijskih dokaza i novijih teorijskih gledišta o sumnjama u dugoročan oporavak stopa fertiliteta bez jasnog društvenog odgovora na problem niskog fertiliteta (Lutz et al. 2006), uzeli u obzir i navedena saznanja o uobičajenom precenjivanju SUF u nacionalnim projekcijama.

Trenutno čitav region SFRJ karakteriše SUF ispod nivoa potrebnog za zamenu generacija, pri čemu on najduže traje u Vojvodini, C. Srbiji i Hrvatskoj, a najkraće na Kosovu (Josipović 2016; Nikitović et al. 2016). Iz dugoročne perspektive, promene u reproduktivnim normama su odlučujuće za obim i starosnu strukturu neke populacije u odsustvu iznenadnih katastrofičnih događaja.

Model UN, u skladu sa novijim empirijskim dokazima oporavka posttranzicionog fertiliteta (Goldstein et al. 2009), predviđa konvergenciju stope ukupnog fertiliteta u regionu ka nivou nešto nižem od 1,80 u 2100. Prema prognozi na bazi ovog modela, Sloveniji i Vojvodini bi se do 2030. godine u posttranzicionoj fazi oporavka fertiliteta, prvo pridružile C. Srbija i Makedonija (od 2020), a potom Hrvatska i BiH (2025), odnosno Crna Gora (2030). To podrazumeva blagi trend porasta do 2055, kada bi nivo SUF u regionu SFRJ bio najverovatnije u rasponu od 1,55 (BiH, Vojvodina) preko 1,71–73 (Crna Gora, Kosovo, Makedonija) do 1,84 (Slovenija). Međutim, tranzicija na Kosovu bi potrajala sve do 2070 (Nikitović 2016), što nije neočekivano s obzirom na to da je znatno kasnije počela u odnosu na ceo region (Nikitović et al. 2016), i da je SUF tek nedavno pao ispod nivoa zamene generacija.

Budući da je postavka modela UN u osnovi optimistička, jer pretpostavlja da je nakon 2 vezana petogodišnja perioda sa porastom SUF zemlja nepovratno izbegla „zamku niskog fertiliteta” (UN 2015), dobijeni rezultati pokazuju da su aktuelne projekcije NSZ za Centralnu Srbiju, Vojvodinu, Crnu Goru i Hrvatsku znatno optimističnije (Nikitović 2016), za razliku od *Europop 2013* koji prognozira skoro identičnu putanju SUF za Hrvatsku, a čak nešto niži nivo za Sloveniju (Eurostat 2017), svrstavajući je tako u region Južne Evrope, po modelu UN. Indikativno je da granice intervala predviđanja SUF, prema modelu UN, ukazuju da su šanse na granici mogućih da se do kraja veka region vrati na nivo SUF potreban za zamenu generacija. Pritom bi porast SUF za 0,5 deteta po ženi u odnosu na najverovatniju budućnost („visoka” varijanta tradicionalnih projekcija UN) bio praktično nedostižan za ceo region. S druge strane, zabrinjavajuće je da ima do 10% šansi da, do sredine veka, SUF opadne za 0,5 deteta po ženi u BiH, Hrvatskoj, Kosovu i Crnoj Gori, što se, iz ugla modela, može razumeti kao posledica kasnijeg završetka tranzicije u ovim populacijama.

Migracije

Slično prognozama SUF, pregled dostupnih projekcija NSZ ukazuje na priličan optimizam u vezi sa budućim migracionim bilansima u regionu bivše Jugoslavije, koji je, početkom ovog veka prepoznat kao dominantno emigracioni (Fassmann et al. 2014). U slučaju Srbije bez Kosova predviđeno je da neto stopa imigracije do 2041. dostigne više od 4‰ populacije iz 2011, što je za 60% više u odnosu na odgovarajuću prognozu *Europop 2013* za Sloveniju, odnosno 60% od prognozirane stope za Austriju. Projekcije NSZ za Hrvatsku i Crnu Goru su umerenije, naročito u slučaju Hrvatske, no, u sličnom maniru,

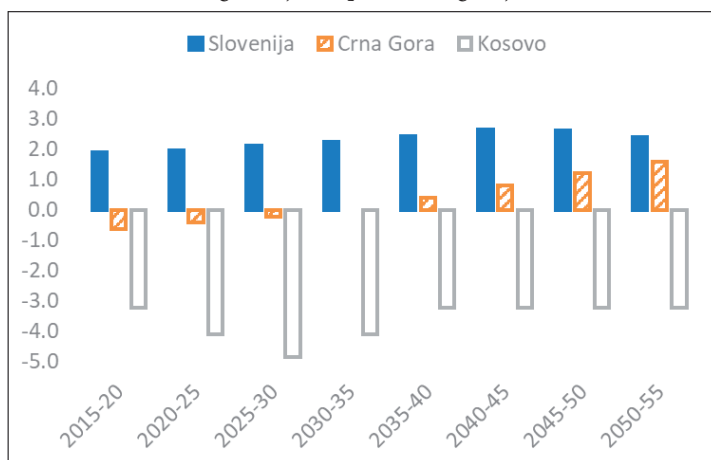

predviđaju da sa priključenjem EU skoro automatski nastupa imigraciona era. „Očekivana” migracija u projekciji za Crnu Goru već je 2015. predvidela stopu neto migracije od skoro 3‰, što je za 50% više od aktuelne stope u Sloveniji, dok u projekciji za Hrvatsku čak ni „niska” migracija ne predviđa negativan bilans u narednom periodu, već je godišnja stopa neto migracije sredinom veka prognozirana u rasponu 0,9–2,6‰ populacije iz 2004. (Nikitović 2016). *Europop 2013* je pak, značajno suzdržaniji u pogledu značajnijih izmena pravca i obima neto migracije tokom naredne dve-tri decenije u tipično emigracionim oblastima, mahom na istoku i jugoistoku Evrope (Eurostat, 2017). Ipak, sudeći po očekivanom porastu neto imigracije, i Hrvatska i Slovenija su već svrstane u novoformirani imigracioni prostor u Centralnoj Evropi. Ukoliko je to za Sloveniju, koja je već „preživela” krizni desetogodišnji period po priključenju EU, i prema relativno stabilnom migracionom višku počela da liči na Češku, očekivan scenario, u slučaju Hrvatske je to pre rezultat problema izazvanih tumačenjem statistike izbeglih i prognanih lica, koja često zamagljuje realni nivo migracionog bilansa (Nikitović, 2016).

Koje su bile smernice u ovom radu za postavljanje pretpostavki o neto migraciji u narednim decenijama? Uprkos različitim gledištima o ulozi i značaju pokretača spoljnih migracija, nema sumnje da demografski i ekonomski diferencijali uslovljavaju opšti oblik i intenzitet migracionih tokova (Bertocci, Strozzi 2008; Josifidis i dr. 2016). Polazeći od generalnog „push and pull” koncepta, hipoteze o migracijama su zasnovane na „modelu migracionog ciklusa” (Fassmann, Reeger, 2012), baziranom na iskustvu „starih” imigracionih zemalja Evrope, koje su doživele tranziciju od emigracionih ka imigracionim u uslovima u kojima je SUF ispod „nivoa zamene generacija” (Fassmann et al. 2014). Imajući u vidu sve više empirijskih dokaza o širenju migracione tranzicije ne samo od severozapada ka jugu, već i ka istoku kontinenta (Drbohlav et al. 2009), smatrali smo da je model migracionog ciklusa, koji u osnovi predviđa transformaciju cele Evrope u imigracioni kontinent, najbolji okvir za postavljanje hipoteza o neto migraciji u regionu bivše Jugoslavije.

Izuzimajući Sloveniju i Hrvatsku kao članice EU, čini se da su aktuelni strateški ciljevi svih administracija, ali i najvažnijih političkih aktera u regionu, konzistentni kada je riječ o pridruživanju EU, te da je proširivanje ka Zapadnom Balkanu i dalje prioritet EU, uprkos trenutnom „zamoru” u okviru procesa (Bache et al. 2011). S obzirom na to da se osnovni cilj rada odnosi na najverovatniju, a treba dodati i verovatno najpovoljniju, demografsku budućnost sa aspekta migracionog uticaja, usvojili smo zvanična gledišta o budućnosti u EU kao stožerna za dugoročne pretpostavke o opštem migracionom obrascu u regionu bivše Jugoslavije, odnosno o migracionoj tranziciji imajući u vidu da

Grafikon 1. Tri brzine migracione tranzicije u regionu bivše Jugoslavije (stopa neto migracije)

Izvor: elaboracija autora na osnovu modela migracionog ciklusa (Fassmann, Reeger 2012).

Napomena: stopa neto migracije = neto migracija na 1000 st. populacije u 2015.

se dugoročni benefiti članstva u EU ogledaju pre svega u podizanju ekonomske atraktivnosti zemalja članica.

U skladu sa generalnom koncepcijom modela, tranzicija podrazumeva tri faze: početnu ili predtranzicionu (emigracija je važnija od imigracije), srednju ili tranzicionu (imigracija uglavnom prevazilazi emigraciju) i neto imigracionu ili posttransformacionu (Fassmann, Reeger 2012: 67–68). Iz ugla ovog koncepta, podaci ukazuju da je ceo region SFRJ, izuzev Slovenije koja ulazi u tranzicionu fazu, trenutno „zaglavljen” u početnoj, predtranzicionoj fazi. Faze migracione tranzicije su, iz ugla projekcionog horizonta u ovom radu (2015–2055), interpretirane u odnosu na simboličnu tačku preokreta u tranzicionom procesu u regionu (2035. godina), što implicira da će do tada ceo region biti deo EU. Pretpostavljeno je da će, nakon 2035, populacije Hrvatske, C. Srbije i Vojvodine ući u tranzicionu, a Slovenija u stabilnu, posttranzicionu fazu, što ne znači da ovaj proces ne može teći brže u slučaju prve tri populacije, ali takav nivo pretpostavki je bio izvan obuhvata ovog rada. Generalno, između 2035. i 2055. predviđeno je da imigracija prevladava emigraciju u navedenim populacijama.

Pretpostavljeno je da ostatak regiona bivše Jugoslavije uđe u tranzicionu fazu tokom poslednjih 10–15 godina projekcije odnosno nekih 5–10 godina kasnije u odnosu na prethodno navedene populacije, dok bi Kosovo, u skladu sa preovlađujućim mišljenjima o njegovoj migracionoj budućnosti (KAS 2013; Gollopeni 2016), ostalo jedina teritorija za koju se ne očekuje da će do sredine veka

Tabela 1. Prognozirane stope neto migracije za republike/pokrajine bivše Jugoslavije, 2015–2055.

<i>Republika/ pokrajina</i>	<i>2015– 2020</i>	<i>2020– 2025</i>	<i>2025– 2030</i>	<i>2030– 2035</i>	<i>2035– 2040</i>	<i>2040– 2045</i>	<i>2045– 2050</i>	<i>2050– 2055</i>
Slovenija	1,9	2,0	2,1	2,2	2,4	2,6	2,6	2,4
Hrvatska	-0,7	-0,5	-0,2	0,0	0,3	0,7	1,0	1,3
Vojvodina	-2,0	-4,3	-1,7	0,0	0,9	1,3	1,7	1,5
Centralna Srbija	-1,6	-3,3	-1,3	0,0	0,7	1,0	1,3	1,2
Bosna i Herceg.	-0,9	-0,7	-0,4	-0,2	0,0	0,2	0,4	0,6
Crna Gora	-0,6	-0,4	-0,2	0,0	0,4	0,8	1,2	1,6
Kosovo	-3,2	-4,1	-4,8	-4,1	-3,2	-3,2	-3,2	-3,2
Makedonija	-0,5	-0,4	-0,2	-0,1	0,0	0,2	0,4	0,6
<i>Bivša Jugoslavija</i>	-1,0	-1,6	-0,8	-0,2	0,3	0,5	0,8	0,8

Izvor: elaboracija autora na osnovu modela migracionog ciklusa (Fassmann, Reeger 2012) i EuroPOP 2013. *Napomena:* stopa neto migracije = neto migracija na 1000 st. populacije u 2015.

doživeti fundamentalne promene sistema potrebne za ulazak u tranzicionu fazu (grafikon 1). Smernice za definisanje ciljnih stopa bile su aktuelne projekcije EU — *EuroPOP 2013*, koje implicitno dugoročno vide EU kao imigracionu zonu, te dostupne studije o predviđenom uticaju migracija na demografski razvoj (tabela 1). Za Sloveniju stope iz *EuroPOP 2013* nisu promenjene, dok smo u slučaju Hrvatske (po analogiji modela — i Vojvodine i C. Srbije), uračunali efekte pojačane postpristupne emigracije na osnovu uočenih trendova i očekivanja od budućnosti u EU (Vidović, Mara 2015; Rašević et al., 2014), te iskustava proširenja EU ka istoku usled povećane mobilnosti radne snage povezano sa sporim ekonomskim rastom u novim članicama EU (Kupiszewski 2006; Kupiszewski et al. 2012).

Metod

Projekcije su izvedene u demografiji široko korišćenim kohortno-komponentnim metodom, s tim da je najverovatnija putanja budućeg fertiliteta odnosno mortaliteta dobijena pomoću probabilističkog modela koji UN koristi u svojoj aktuelnoj reviziji Izgleda svetske populacije do 2100. (UN 2015). Kako bismo dobili uvid u „teoretske” limite budućeg demografskog razvoja, izračunate su niska i visoka varijanta prema tradicionalnoj UN metodologiji, koje se od najverovatnije putanje SUF (medijana probab. distribucije) razlikuje za +/- 0,5 deteta po jednoj ženi u reproduktivnom dobu. Detalji specifičnih

modifikacija ulaznih parametara (početna polno-starosna struktura populacije, stope fertiliteta, mortaliteta i migracija) za republike/pokrajine bivše Jugoslavije, koje su korišćene za projekcije simulacije prikazane i interpretirane u ovom radu su opisane u: Nikitović (2016).¹

Prilikom transformacije prethodno određenih generalnih obrazaca hipoteze o neto migraciji u projekcione brojeve, pošli smo od revidiranog seta migracionih podataka UN. Tehnički gledano, neto migracija je modelirana kroz stope, a ne kroz apsolutne brojeve pošto se buduća neto migracija ne odnosi na buduće stanovništvo, te stoga može poprimiti nerealne vrednosti. Hipoteza o budućoj prosečnoj godišnjoj stopi neto migracije je postavljena za svaki petogodišnji period, pri čemu je polno-starosna distribucija buduće neto migracije izračunata na bazi modela UN (UN 2015) uzimajući u obzir specifične obrasce za region (Kupiszewski et al. 2012: 107). Za svaku projektovanu populaciju, postavljene su dve referentne tačke u projekcionom horizontu — nulta neto migracija u nekom trenutku i ciljna stopa na kraju projekcije (neto migracija na 1000 stanovnika početne populacije u 2015), osim za Sloveniju i Kosovo za čije populacije je pretpostavljena samo ciljna stopa. Stope se menjaju linearno između ovih referentnih tačaka.

No, da bismo ostvarili osnovni cilj rada, tj. ocenili uticaj političkog odgovora (izražen kroz stvaranje uslova za migracionu tranziciju) na demografsku budućnost, od osnovnog značaja su dve projektovane putanje, odnosno medijane probabilističke distribucije: *Prognoza* — plod simulacija shodno UN modelu (Nikitović 2016), koja uključuje migracionu komponentu konstruisanu prema konceptu migracionog ciklusa (Fassmann, Reeger 2012), i *Nulta migracija* — hipotetički konstrukt koji se od *Prognoze* razlikuje po tome što probabilističke simulacije ne uzimaju u obzir migracionu komponentu, tj. sve stope fertiliteta i mortaliteta specifične prema polu i starosti iste su kao u *Prognozi*, dok je neto migracija postavljena na nulu. Poređenjem rezultata između ove dve putanje budućnosti može se sagledati demografski efekat migracione tranzicije na populacije u regionu bivše Jugoslavije. Treba napomenuti da je tačka obrta od neto emigracije ka neto imigraciji u projekciji operacionalizovana u skladu sa aktuelnim izgledima daljeg proširenja EU ka Zapadnom Balkanu.

¹ U skladu sa glavnim ciljem rada, hipoteze o mortalitetu ovde nisu posebno opisivane, već se čitaoci upućuju na rad V. Nikitović (2016), odnosno na metodologiju UN modela u: UN (2015).

Generalne karakteristike demografske budućnosti u regionu bivše Jugoslavije

Najveće su šanse (medijana distribucije) da će se populacija na teritoriji bivše Jugoslavije smanjiti za $-16,9\%$ između 2015. i 2055, po čemu se ovaj region svrstao u one za koje je predviđeno najveće smanjenje (preko 15%) u svetskim okvirima — uglavnom zemlje bivšeg Istočnog bloka i Japan (UN 2015). Glavni razlog za takav trend će biti negativan prirodni priraštaj ($-3,47$ miliona), a u manjem obimu neto emigracija (-125 hiljada). Treba imati u vidu da je tokom čitavog perioda predviđen SUF ispod nivoa potrebnog za zamenu generacija, dok bi migracioni bilans trebalo da bude pozitivan, izuzev na Kosovu, već nakon 2035. Štaviše, model je pokazao da bi značajan porast fertiliteta (povećanje SUF za 0,5 deteta po ženi u odnosu na najverovatniju budućnost laganog oporavka fertiliteta) bio daleko izvan mogućih ishoda, pri čemu čak ni takav scenario ne bi ni blizu omogućio povratak na populacioni maksimum regiona iz 1990. Prema medijani intervala predviđanja, smanjenje populacije do 2055. neće biti većeg obima u Sloveniji ($-1,5\%$), Makedoniji ($-7,8\%$) i Crnoj Gori ($-8,2\%$), ali se zato oštar pad očekuje u Vojvodini ($-31,7\%$), C. Srbiji ($-27,2\%$), BiH ($-22,0\%$) i Hrvatskoj ($-18,9\%$), što je u rangu zemalja za koje je predviđeno najveće smanjenje stanovništva na svetu — Bugarska, Rumunija, Ukrajina i Moldavija (UN 2015). Interval predviđanja ukazuje da do sredine veka, ako izuzmemo Kosovo, jedino Slovenija ima određene šanse (35%) da zadrži aktuelnu populacionu veličinu. Međutim, za povratak na svoj populacioni maksimum do 2100. određene šanse ima samo Slovenija (blizu 30%), a tek minimalne Crna Gora (8%) i Kosovo (5%).

Najizvesnije je da bi udeo populacije starih (65 i više godina) porastao za 75% , dok bi se udeo najstarijih (85 i više godina) više nego utrostručio tokom naredne četiri decenije. Prognoza da će se demografski pritisak starih na radni kontingent u regionu najverovatnije udvostručiti do sredine veka, najvažnija je demografska implikacija dugotrajno niskog fertiliteta. Stabilizacija udela starih očekuje se tek nakon 2055. upravo zbog dugotrajnog perioda relativno ujednačenog nivoa SUF koji karakteriše kraj tranzicione i posttranzicionu fazu. Aktuelni udeo fertilnog kontingenta bi se najverovatnije smanjio za 19% do sredine veka, što predstavlja bitno ograničenje demografskog okvira za eventualne pronatalitetne politike. Na nivou republika/pokrajina, aktuelne razlike koje postoje u udelu mladih odnosno starih, a koje vuku korene iz različitih početaka demografske tranzicije, bi se ujednačile do sredine veka kada su

Tabela 2. Prognoza broja stanovnika (medijana i 80% interval predviđanja) u regionu bivše Jugoslavije, 2015–2055, uključujući tradicionalne granične varijante prema UN ($\pm 0,5$ SUF)

Republika/pokrajina bivše SFRJ	God.	80% interval predviđanja			SUF $\pm 0,5$	
		donja granica	medijana	gornja granica	-0,5	+ 0,5
Slovenija	2015.		2.067.526			
	2035.	2.034.417	2.077.694	2.121.628	1.988.384	2.168.897
	2055.	1.942.339	2.036.564	2.139.674	1.817.080	2.277.018
Hrvatska	2015.		4.240.317			
	2035.	3.671.146	3.822.536	3.959.008	3.641.534	4.020.620
	2055.	3.057.795	3.438.240	3.716.870	3.023.765	3.897.900
Vojvodina	2015.		1.855.571			
	2035.	1.461.097	1.500.021	1.539.506	1.425.636	1.572.327
	2055.	1.187.610	1.268.060	1.350.326	1.104.714	1.447.986
Centralna Srbija	2015.		5.140.644			
	2035.	4.153.445	4.279.935	4.389.473	4.070.693	4.487.032
	2055.	3.478.100	3.741.154	3.976.102	3.272.474	4.260.945
Bosna i Hercegov.	2015.		3.336.159			
	2035.	2.910.077	3.036.299	3.165.730	2.878.364	3.201.833
	2055.	2.336.819	2.602.087	2.850.310	2.280.929	2.981.373
Crna Gora	2015.		625.781			
	2035.	584.989	611.938	633.595	580.144	645.556
	2055.	514.705	574.424	624.018	502.387	658.373
Kosovo	2015.		1.855.853			
	2035.	1.980.099	2.067.377	2.155.741	1.942.859	2.195.571
	2055.	1.829.773	2.028.908	2.244.909	1.753.505	2.353.193
Makedonija	2015.		2.078.453			
	2035.	2.000.313	2.054.909	2.107.681	1.945.838	2.166.371
	2055.	1.778.462	1.917.250	2.034.864	1.674.383	2.191.691

Izvor: proračuni autora na bazi modela u: Nikitović (2016).

u pitanju mladi, uključujući i populaciju Kosova. Kod stare populacije, homogenizacija u nivou udela bi se produžila do kraja veka, s tim da bi tada Kosovo prednjačilo po visini udela kao rezultat najkasnije tranzicije.

Jedan od važnijih nalaza je da je raspon između tradicionalne niske i visoke varijante u projekcijama UN, predstavljajući granice od $\pm 0,5$ deteta po ženi u odnosu na SUF iz srednje, najverovatnije (medijalne) varijante, mnogo širi od 80% intervala predviđanja koji bi trebalo da obuhvati veličinu buduće populacije, čak i u slučaju Kosova (tabela 2). To znači da uloga migracija može

biti dugoročno od većeg značaja za region u odnosu na ranije periode, što se detaljnije diskutuje u sledećem delu, gde su projekcioni rezultati razloženi s obzirom na migracioni bilans.

Uticao migracione tranzicije na budući demografski razvoj u regionu bivše Jugoslavije

Imajući u vidu očekivani negativan uticaj fertiliteta nedovoljno visokog za zamenu generacija u regionu bivše Jugoslavije tokom narednih decenija, migraciono pitanje izbija u prvi plan u pogledu budućeg demografskog razvoja. U ovom odeljku su sažeti ključni rezultati prognoziranog migracionog uticaja na populacionu dinamiku i starosnu strukturu stanovništva širom regiona sa aspekta predviđenih faza migracione tranzicije tokom projekcije. Da bi se ovaj uticaj ocenio, porede se medijane probabilističkih simulacija *Prognoze* odnosno *Nulte migracije*. Uticaj migracije može biti razložen na direktnu i indirektnu komponentu, gde se prva odnosi na zbir neto migracije tokom projekcionog perioda, a druga na zbir broja rođenih odnosno umrlih u istom periodu koje je migracija sprečila ili uzrokovala zavisno od smera migracionih tokova. Treba istaći da u slučaju indirektnog uticaja migracija nisu pravljene pretpostavke o hipotetičkim demografskim događajima koji su se mogli dogoditi emigrantima da nisu emigrirali. U tabeli 3 navedeni su proračuni migracionog uticaja na komponente populacione dinamike. U *Prognozi* je pretpostavljeno da tačka obrta bude 2035. godina, što bi trebalo da bude kraj perioda sa većim postpristupnim emigracionim odlivima izazvanim proširenjem EU ka Zapadnom Balkanu.

Prema *Prognozi*, ukupan broj stanovnika u regionu bivše Jugoslavije u 2035. godini biće za 515 hiljada manji nego što bi bio u odsustvu migracione komponente, pri čemu direktan uticaj migracija na smanjenje iznosi 384 hiljade, što predstavlja neto migraciju sumiranu za period 2015–2035. U slučaju negativne neto migracije, indirektni uticaj migracije na određenu populaciju sastoji se od gubitka onih koji bi se rodili da nije bilo emigracije potencijalnih majki odnosno od „dobitka” na račun umrlih u emigraciji, pri čemu je ovaj drugi uticaj mali, kao što se vidi u tabeli 3. Broj beba koje bi žene emigrantkinje rodile da nisu emigrirale u periodu 2015–2035. iznosi 114 hiljada. Broj umrlih bi se pomoću migracija smanjio za 17 hiljada; ova lica bi svakako možda umrla, ali njihova smrt je nastupila nakon što su emigrirali tako da se ne mogu računati u projektovanu populaciju jer u trenutku smrti nisu pripadali stanovništvu u regionu bivše Jugoslavije. Ukupan indirektni uticaj migracija je –131 hiljada.

Tabela 3. Uticaj migracije na populacionu dinamiku — razlika između medijana simulacija Prognoze i Nulte migracije, 2015–2035–2055

Republika / pokrajina na bivše SFRJ	Migracioni uticaj 2015–2035. (000)					Migracioni uticaj 2035–2055. (000)				
	Ukupno	Direkt.	Indirektni (prirodni prir.)			Ukupno	Direkt.	Indirektni (prirodni prir.)		
			Ukup.	Rođeni	Umrli			Ukup.	Rođeni	Umrli
Slovenija	93,8	85,0	8,8	13,2	4,4	131,0	104,0	27,0	45,0	18,1
Hrvatska	-40,9	-30,0	-10,9	-9,8	1,1	64,8	71,0	6,2	-1,7	4,4
Vojvodina	-99,5	-75,4	-24,1	-21,7	2,3	36,6	50,4	13,8	-14,4	-0,6
Centralna Srbija	-212,3	-160,3	-52,0	-48,5	3,5	70,6	107,1	-36,5	-33,9	2,5
Bosna i Herceg.	-48,5	-38,0	-10,5	-9,3	1,2	7,9	20,0	12,0	-10,4	1,6
Crna Gora	-6,1	-4,0	-2,1	-1,7	0,5	7,4	13,0	5,6	-1,6	4,0
Kosovo	-184,2	-148,3	-35,9	-32,2	3,7	-206,5	-118,6	-87,8	-79,3	8,5
Makedo- nija	-17,2	-13,0	-4,2	-4,0	0,3	3,9	12,0	-8,1	-5,0	3,0
<i>Bivša Jugoslavija</i>	-515,0	-384,1	-130,9	-114,0	16,9	115,9	258,8	-142,9	-98,2	44,7

Izvor: proračuni autora na bazi modela UN (UN 2015; Nikitović 2016) i modela migr. ciklusa (Fassmann, Reeger 2012).

Pad broja stanovnika u regionu do 2035. bio bi snažniji ako se izuzme Slovenija, sa Kosovom, Vojvodinom i C. Srbijom kao najizraženijom emigracionom zonom. U relativnom smislu, migracija je direktno ili indirektno odgovorna za gotovo 30% ukupnog smanjenja stanovništva koje se očekuje u prvih 20 godina *Prognoze*. U slučaju Kosova, neto emigracija predstavlja snažan protivtež izuzetno visokom pozitivnom prirodnom priraštaju (21% početne populacije iz 2015), na taj način smanjujući očekivani porast populacije skoro za polovinu do 2035. Istovremeno, broj stanovnika Slovenije neće se smanjiti isključivo usled neto imigracije, za koju se očekuje da u potpunosti anulira negativan prirodni priraštaj tokom ovog perioda. Skoro 25% migracijom izazvanog pada broja stanovnika u regionu bivše Jugoslavije do 2035. bio bi posledica migracijom uslovljenog, potencijalnog, ali nerealizovanog prirodnog kretanja. Ovaj udeo u regionu varira od 20% (Kosovo) do 35% (Crna Gora), ukazujući da na svaka 2–4 emigranta dolazi još jedan usled sprečenog prirodnog porasta.

Tokom drugih 20 godina *Prognoze* smanjenje broja stanovnika u regionu bivše Jugoslavije bilo bi izraženije za 116 hiljada u odsustvu migracione komponente. No, ovaj benefit od pozitivnog migracionog bilansa bio bi dvostruko veći ako bismo izuzeli populaciju Kosova, koja je jedina za koju je pretpostavljen

Tabela 4. Procentna razlika između medijana projekcionih simulacija u Prognozi i Nultoj migraciji 2035. i 2055.

Republika / pokrajina bivše SFRJ	Ukupno stanovništvo		Procenat mladih od 15 godina		Procenat popul. u školskom uzrastu		Procenat starijih od 65 godina	
	2035.	2055.	2035.	2055.	2035.	2055.	2035.	2055.
Slovenija	4,73	12,41	2,85	4,25	2,00	4,96	-1,80	-6,79
Hrvatska	-1,06	0,70	-1,05	1,12	-0,68	0,86	1,57	0,30
Vojvodina	-6,22	-4,72	-5,46	2,62	-2,70	0,90	8,02	3,40
Centralna Srbija	-4,73	-3,65	-4,07	1,92	-1,99	0,41	6,07	2,62
Bosna i Hercegovina	-1,57	-1,53	-1,31	0,08	-0,85	-0,18	1,86	1,31
Crna Gora	-0,99	0,23	-1,77	0,47	-1,76	0,00	3,88	1,36
Kosovo	-8,18	-16,15	-6,49	-8,7	-5,01	-7,22	13,43	20,49
Makedonija	-0,83	-0,69	-0,45	0,00	-0,18	-0,15	0,98	0,96
Bivša Jugoslavija	-2,59	-2,23	-2,82	0,00	-1,72	-0,36	3,92	2,73

Izvor: isto kao u tabeli 3.

negativan migraciono saldo tokom celog projekcionog perioda. Štaviše, gotovo ceo pozitivan migracioni uticaj odnosi se na populacije koje su ranije ušle u proces demografske tranzicije (Slovenija, Hrvatska, C. Srbija i Vojvodina), dok su za Bosnu i Hercegovinu, Crnu Goru i Makedoniju previđeni tek manji migracioni dobici. Vredno je napomenuti da će, uprkos promeni smera neto migracije od negativne ka pozitivnoj (direktan migracioni uticaj) nakon 2035, indirektan migracioni uticaj (prirodni priraštaj) ostati negativan širom regiona tokom drugih 20 godina projekcije, osim u Sloveniji, koju kontinuirano odlikuje viši nivo imigracije u odnosu na emigraciju. Obrazloženje ovakvog rezultata leži u starosnoj strukturi stanovništva koja je „okrnjena” u svom najvitalnijem delu usled dugotrajne emigracije. Ovaj nalaz nam sugeriše da pretpostavljeni iznos pozitivne neto migracije nije dovoljan da kompenzuje negativan predznak populacione dinamike indukovano dugom istorijom neto emigracije i nivoa fertiliteta nedovoljnog za zamenu generacija. Prognoza za Sloveniju potvrđuje ovaj zaključak. No, čak je i porast pozitivne neto migracije tokom celog projekcionog perioda u ovoj populaciji jedva održao njenu veličinu u uslovima fertiliteta ispod nivoa potrebnog za prostu reprodukciju.

Uticaj migracije na svaki od izabranih demografskih indikatora kvantifikovali smo računajući procentnu razliku između medijalne vrednosti indikatora u *Prognozi* i *Nultoj migraciji* izraženu u odnosu na ovu drugu (tabela 4) u dva bitna preseka — obrtna tačka migracione tranzicije (2035) i kraj projekcije (2055). U *Prognozi* broj stanovnika u regionu bivše Jugoslavije je do 2035, manji za 2,6% usled uticaja migracije. Migracija, takođe, ima značajan uticaj na

starosnu strukturu stanovništva regiona, te bi se zahvaljujući njoj udeo mlađih od 15 godina smanjio za 2,8%, a udeo starijih od 65 godina povećao za 3,9% do 2035. Najjači negativan uticaj se očekuje na Kosovu, dok je populacija Slovenije jedina u regiji koja će zbog uticaja migracije doživeti porast i podmlađivanje.

Kada se uporede projektovane starosne strukture u 2035. i 2055, ključna razlika se odnosi na udeo mlađe populacije — migracioni uticaj nije više negativan širom regiona na kraju projekcije, osim na Kosovu (tabela 4). Preokret ka pozitivnom uticaju migracije u slučaju udela mladih u školskom uzrastu (5–24 god.) zapaža se i kod populacija koje su ranije ušle u demografsku tranziciju, dok je kod ostalih populacija, osim kosovske, migracioni uticaj minimalno negativan (BiH i Makedonija) ili neutralan (Crna Gora). Slično, migracija između dva vremenska preseka ima pozitivan uticaj na kretanje udela starije populacije u celom regionu osim na Kosovu, gde je porast negativnog uticaja veći od 50% (tabela 4). Konačno, Slovenija se može izdvojiti kao najbolji primer kako kontinuirano pozitivna neto migracija može imati dugoročno povoljan uticaj na starosnu strukturu populacije u uslovima fertiliteta nedovoljno visokog za zamenu generacija.

Zaključci

Ako prihvatimo da je čitava Evropa u procesu transformacije u imigracioni kontinent, kao i da se taj proces širi od severozapada ka jugoistoku, slično opšteprihvaćenoj demografskoj tranziciji, u ovom radu je pretpostavljeno da će region bivše Jugoslavije uskoro ići u istom pravcu uprkos trenutno nepovoljnim demografskim i migracionim pokazateljima. Imajući u vidu da tranzicija ka neto imigraciji direktno zavisi od ekonomskog napretka, proširenje EU ka Zapadnom Balkanu uzeto je kao preduslov prilikom teorijsko-empirijskih razmatranja i odabira modela korišćenog za proračune prikazane u radu. U skladu sa principima koncepta migracionog ciklusa, koji je uzet za teorijski okvir migracionih pretpostavki, i iskustvima novih imigracionih oblasti u Evropi, pretpostavili smo da će duži period biti neophodan za društva u regionu bivše Jugoslavije da se priviknu na novu realnost. Ne samo model migracionog ciklusa, već i duža istorijska perspektiva empirijskih nalaza iz ovog regiona, koja nije eksplicitno razmatrana u radu, ukazuje da će region verovatno doživeti novu imigraciju posmatrano na nešto duži rok. U prilog tome je i nalaz koji ukazuje da bi značajan porast stope ukupnog fertiliteta, tj. do i oko nivoa 2,1 („zamena generacija”), koji se u aktuelnim zvaničnim projekcijama uočava kao ultimativni cilj populacione politike, bio daleko izvan mogućih ishoda.

Uprkos presudnoj ulozi prirodne komponente, pre svega fertiliteta, na smanjenje i starenje populacije u regionu bivše Jugoslavije do sredine veka, simulacije buduće populacione dinamike, zasnovane na teorijskim razmatranjima blagog porasta posttranzicionog fertiliteta i dugoročnoj tranziciji ka neto imigraciji, sugerišu da bi migraciona komponenta mogla imati važan uticaj na demografski razvoj regiona naročito u smislu ublažavanja efekata nedovoljno visokog fertiliteta na starosnu strukturu stanovništva. Iako populaciono starenje, odnosno porast udela starih jeste neizbežna budućnost, ona svakako ima svoje granice. Stoga bi period do sredine veka, kada će porast pritiska starih biti neprekidan, mogao biti i period navikavanja na novu realnost, koja, imajući u vidu savremene tendencije u populacionoj politici (kvalitet pre kvantiteta), ne mora nužno biti loša.

Pored toga, nezanemarljiv indirektan uticaj migracija na smanjenje i starenje populacija tokom faza neto emigracije naglašava značaj propratnih nepovoljnih efekata tipično mladog profila emigranata (gubitak potencijalnih rađanja). S druge strane, što pre populacija napusti predtranzicionu fazu, brže će njena starosna struktura iskusiti pozitivan uticaj migracije. Stoga će tranzicija ka stabilnoj neto imigraciji sve više dobijati na značaju tokom narednih decenija imajući u vidu negativan demografski momentum u regionu, koji će zahvatiti čak i Kosovo — najmlađu evropsku populaciju. Štaviše, dugoročno dostizanje posttransformacione faze stabilne neto imigracije, kao što je pokazano u simulacijama za Sloveniju, trebalo bi da bude krajnji cilj politika koje se tiču populacionog razvoja u celom regionu bivše Jugoslavije. Međutim, ovaj region je trenutno daleko kako od značajnijeg porasta fertiliteta tako i od privlačnosti za imigrante. Iz tog razloga smanjenje neto emigracije bi trebalo da bude jedan od primarnih zadataka populacionih i ekonomskih politika u narednom periodu.

Literatura

- [1] Bache, I., George, S. and Bulmer, S. (2011). *Politics in the European Union*. New York: Oxford University Press.
- [2] Bertocci, G. and Strozzi, C. (2008). International migration and the role of institutions. *Public Choice* 137: 81–102.
- [3] Demeny, P. (1988). Social Science and Population Policy. *Population and Development Review* 14(3): 451–479.
- [4] Demeny, P. (2003). Population Policy Dilemmas in Europe at the Dawn of the Twenty-First Century. *Population and Development Review* 29(1): 1–28.

-
- [5] Drbohlav, D., Lachmanová-Medová, L., Čermák, Z., Janská, E., Čermáková, D. and Dzúrová, D. (2009). *The Czech Republic: on its way from emigration to immigration country*. Idea Working Paper 11.
- [6] Eurostat (2017). Eurostat on-line database, 1 April 2017, <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>
- [7] Fassmann, H. and Reeger, U. (2012). 'Old' immigration countries in Europe. The concept and empirical examples. In M. Okólski (ed.), *European Immigrations: Trends, structures and policy implications* (pp. 66–90). IMISCOE Research Series. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- [8] Fassmann, H., Musil, E., Bauer, R., Melegh, A. and Gruber, K. (2014). Longer-Term Demographic Dynamics in South-East Europe: Convergent, Divergent and Delayed Development Paths. *Central and Eastern European Migration Review* 3(2): 150–172.
- [9] Goldstein, J. R., Sobotka, T. and Jasilioniene, A. (2009). The end of lowest-low fertility? *Population and Development Review* 35(4): 663–700.
- [10] Gollopeni, B. (2016). Kosovar emigration: Causes, Losses and Benefits. *Sociologija i prostor* 54(3): 295–314.
- [11] Josifidis, K., Lošonc, A. i Supić, N. (2016). Političko-ekonomske protivrečnosti međunarodne migracije. *Stanovništvo* 54(1): 65–82.
- [12] Josipović, D. (2016). The Post-Yugoslav Space on a Demographic Crossway: 25 Years after the Collapse of Yugoslavia. *Stanovništvo* 54(1): 15–40.
- [13] KAS. 2013. *Kosovo Population Projection 2011–2061*. Pristina: Kosovo Agency of Statistics.
- [14] Kirk, D. (1996). Demographic Transition Theory. *Population Studies* 50: 361–387.
- [15] Kupiszewski, M. (2006). Migration in Poland in the Period of Transition — the Adjustment to the Labour Market Change, in: Kuboniwa, M. and Y. Nishimura (eds.) *Economics of Intergenerational Equity in Transnational Economies*. Tokio: Maruzen Co. Ltd.
- [16] Kupiszewski, M., Kupiszewska, D. and Nikitović, V. (2012). *Impact of demographic and migration flows on Serbia*. Belgrade: International Organization for Migration — Mission to Serbia.
- [17] Lutz, W. (2014). A Population Policy Rationale for the Twenty-First Century. *Population and Development Review* 40(3): 527–544.
- [18] Lutz, W., Skirbekk, V. and Testa, M. R. (2006). The Low Fertility Trap Hypothesis: Forces that may lead to further postponement and fewer births in Europe. *Vienna Yearbook of Population Research* 2006: 167–192.
- [19] McDonald, P. (2006). Low Fertility and the State: The Efficacy of Policy. *Population and Development Review* 32(3): 485–510
- [20] Nikitović, V. (2016). Dugoročne demografske implikacije niskog fertiliteta u regionu bivše Jugoslavije. *Stanovništvo* 54(2): 27–58.
- [21] Nikitović, V. and Lukić, V. (2010). Could Refugees Have a Significant Impact on the Future Demographic Change of Serbia. *International Migration* 48(1): 106–128.
- [22] Nikitović, V., Bajat, B. and Blagojević, D. (2016). Spatial patterns of recent demographic trends in Serbia (1961–2010). *Geografije* 121(4): 521–543.
- [23] Rašević, M., Nikitović, V. and Lukić-Bošnjak, D. (2014). How to motivate policy makers to face demographic challenges? *Zbornik Matice Srpske za društvene nauke* 148(3): 607–617.
- [24] Szreter, S. (1993). The idea of demographic transition and the study of fertility change. A critical intellectual history. *Population and Development Review* 19(4): 659–701.
- [25] UN (2015). *World Population Prospects — The 2015 Revision*. New York: United Nations — Department of Economic and Social Affairs, Population Division.

- [26] Vidović, H. and Mara, I. (2015). Free Movement of Workers, Transitional Arrangements and Potential Mobility from Croatia. Research Report 402 (electronic resource). Vienna: The Vienna Institute for International Economic Studies.
- [27] Van de Kaa, D. (2006). Temporarily New: On Low Fertility and the Prospect of Pro-natal Policies. *Vienna Yearbook of Population Research* 2006: 193–211.
- [28] Župarić-Iljić, D. (2013). Percepcija tražitelja azila u javnosti i medijski prikazi problematike azila u Hrvatskoj, u: Župarić-Iljić, D. (ur.) *Prvih deset godina razvoja sustava azila u Hrvatskoj*. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti; Centar za mirovne studije; Kuća ljudskih prava.

Vladimir NIKITOVIĆ

THE SIGNIFICANCE OF THE POLITICAL RESPONSE FOR THE DEMOGRAPHIC FUTURE: AN EXAMPLE OF A MIGRATION TRANSITION IN THE FORMER YUGOSLAVIA

Summary

The region of the former Yugoslavia has been experiencing population decline since the dissolution of the country due to below-replacement fertility and net emigration. Recent sudden influx of asylum seekers from West Asia and North Africa opened an issue of future migration in the region. Assuming long-term shift towards net immigration in accordance with the migration cycle concept, we discussed whether the transition to the net immigration stage across the whole region is possible by the mid-century (implying that the EU enlargement to the Western Balkans could be completed by 2035) and what might be the effects of the assumed international migration patterns on future demographic change in the region. For that purpose, the projection simulations were carried out by the model used for the 2015 UN World Population Prospects in order to get a methodologically consistent set of future population dynamics across the region. It turns out that the transition to stable net immigration will increasingly gain in importance over the next decades given the expected negative demographic momentum in the region, which will affect even Kosovo — the youngest European population. Therefore, the reduction of net emigration, in the short term, and migration transition, on the long run, should be promptly included in the population policy goals throughout the region.

Key words: migration transition, former Yugoslavia, demographic future, population policy